

Franc Križnar

»Živel in deloval je med nemštvom in slovenstvom«

*Josip Ipavec (1873-1921)**

KRIŽNAR Franc, doktor glasbenih znanosti, univ. mag. in dipl. muzikolog, Reteče 127, SI-4220 Škofja Loka, franc.kriznar@siol.net

78(497.4):929Ipavec J.

»ŽIVEL IN DELOVAL JE MED NEMŠTVOM IN SLOVENSTVOM«

Josip Ipavec (1873-1921)

Avtor navede vsa relevantna biografska in bibliografska dejstva, ki so zadnjega iz dinastije kar štirih zdravnikov in slovensko-celjskih skladateljev Ipavcev (Alojz, Benjamin, Gustav in Josip) povzdignila na evropsko raven glasbene ustvarjalnosti. Josip Ipavec (1873-1921), katerega 100-letnico smrti obhajamo v letu 2021 z državno razglašenim Ipavčevim letom, je bil glasbeno najbolj izšolan od vse četverice, četudi čisto prave, profesionalne skladateljsko obrtne šole ni imel za seboj nihče med njimi. Josip je tudi edini, ki je največ vokalne glasbe (samospeli in zbori) komponiral na nemška besedila; med njimi najdemo tudi tako velika (evropska) pesniška imena kot so to npr. H. Heine, J. W. v. Goethe, E. Geibel, L. Uhland, N. Lenau, E. Schönaich-Carolath, J. Rodenberg idr. Njegov kronski življenjski opus je brez dvoma balet-pantomima *Možiček* (1900-01) kot prvi slovenski balet, manj ali skoraj neuspešen pa je bil s svojo opero/opereto *Princesa Vrtoglavka* (1905-10).

Ključne besede: Josip Ipavec, Ipavčevo leto, samospeli, zbori, *Možiček*, *Princesa Vrtoglavka*

KRIŽNAR Franc, PhD, Science of Music, MA and BA Musicology, Reteče 127, SI-4220 Škofja Loka, franc.kriznar@siol.net

78(497.4):929Ipavec J.

“HE LIVED AND WORKED BETWEEN THE GERMAN AND SLOVENIAN CULTURES”

Josip Ipavec (1873-1921)

The author lists all relevant biographical and bibliographical facts that raised the last member of the dynasty of four medical doctors and Slovenian-Celje Ipavci composers (Alojz, Benjamin, Gustav in Josip) to the European level of music artistry. Josip Ipavec (1873-1921), the centenary of whose death is commemorated in 2021 with the National Year of Ipavec, underwent the most thorough formal music training, even though none of the four received any professional training in composition. Josip was also the only one whose vocal pieces (Lieder and choirs) was mostly composed for lyrics in German, including those by such prominent (European) poets as H. Heine, J. W. v. Goethe, E. Geibel, L. Uhland, N. Lenau, E. Schönaich-Carolath, and J. Rodenberg. Undoubtedly, the crown jewel of Ipavec's music oeuvre remains the ballet-pantomime *Možiček* [Little man] (1900-1901), the first Slovenian ballet piece; less successful if not unsuccessful was his opera/operetta *Princesa Vrtoglavka* [The giddy princess] (1905-1910).

Key words: Josip Ipavec, Ipavec Year, Lieder, choirs, *Možiček*, *Princesa Vrtoglavka*

* *Opus glasbenika, skladatelja in zdravnika Josipa Ipavca (1873-1921) je sto let po njegovi smrti ocenjen mnogo bolje kot kdajkoli, pohvaljen in vreden nacionalnega in državnega ponosa. Razglašeno leto Josipa Ipavca v pomembni meri spodbuja ustvarjalno zasnovo programov in projektov v letu 2021 od področja glasbene ustvarjalnosti do raziskovanja in glasbenega izobraževanja. Ob spominjanju na skladatelja je ministrstvo za kulturo javne zavode in javni sklad, ki delujejo na področju kulture, pozvalo, naj v sklopu razpoložljivih možnosti pri načrtovanju programov in projektov za leto 2021 pripravijo vsebine, ki se bodo navezovala na to pomembno obletnico. Hkrati je to tudi odlična priložnost za okrepljeno sodelovanje pomembnih resorjev, kot sta denimo šolstvo in turizem. Glej objava na: MMC Ljubljana, 2. 7. 2020. <https://www.gov.si/novice/2020-07-03-razglasitev-l...> (8. 11. 2010).*

Uvod

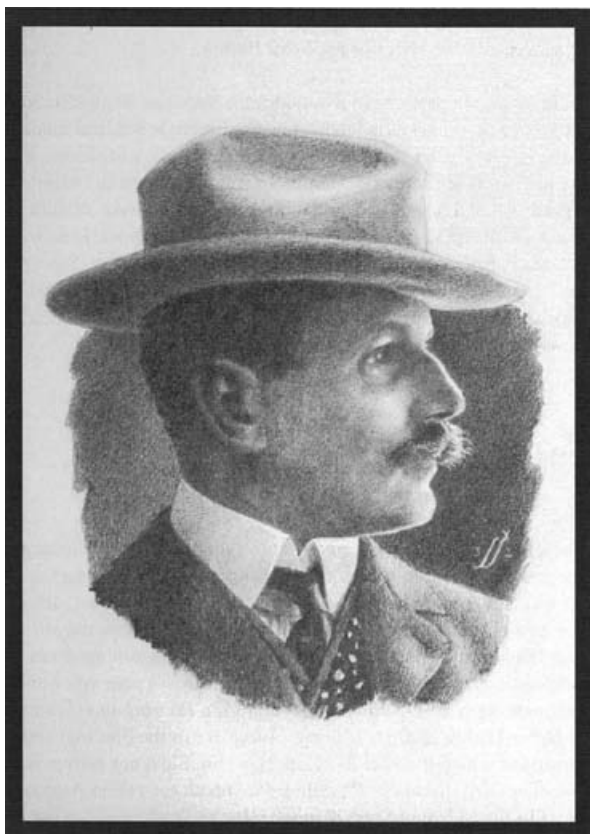
Slovita rodbina, skladatelji Ipavci, trije bratje: Alojz (1815-1849), Benjamin (1829-1908), Gustav (1831-1908) in Gustavov sin Josip (1873-1921) iz Šentjurja (Sv. Jurija, Št. Jurija), starodavnega trga v okolici Celja, komaj ducat kilometrov oddaljena od knežjega mesta, so izreden pojav v slovenski glasbeni kulturi. Nekaj podobnega kot so npr. Brixiji¹ in Bende² v češki, Scarlattiji³ v italijanski, Couperini⁴ v francoski, Bachi⁵ v nemški ali če poskusimo s sodobno in nam bližnjo primerjavo s Firšti⁶ v celjski kulturi. Tudi Ipavci so bili kot njihovi predniki in vzorniki rod, ki mu je bila glasba tako rekoč položena v zibel. Z njo so se ukvarjali moški in ženske članice rodbine,⁷ a skladatelji so bili med njimi le štirje: bratje Alojz, Benjamin in Gustav ter Gustavov sin Josip Ipavec. Njihova posebnost je bila še v tem, da poklicno sploh niso bili glasbeniki, temveč zdravniki, glasba pa jim je pomenila srčno potrebo in radost. Z njo so stregli svojemu ustvarjalnemu daru in talentu; nekateri od njih pa tudi stvari slovenske narodne skupnosti, kot npr. Benjamin in Gustav. Strica Alojz in Benjamin in

Josip Ipavec, fotografija
(Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1484 Grdina Igor)

- ¹ (Oče) Šimon B. (1693-1735) in sinova: Georg B. (1722-1795) in Fratišek Xavier B. (1732-1771).
- ² František (Franz) B. (1709-1786) in Jirži (Georg) Antonin B. (1722-1795).
- ³ Npr. (oče) Alessandro S. (1660-1725), sin in njegov učenec Domenico S. (1685-1757) idr.
- ⁴ Npr. François C. (1668-1733) idr.
- ⁵ (Oče) Johann Sebastian B. (1685-1750) in njegovi sinovi: Wilhelm Friedmann B. (1710-1784), Johann Christoph Friedrich B. (1732-1795), Johann Christian B. (1735-1782) idr.
- ⁶ (Oče) Nenad F. (roj. 1964), sinovi: Miha (roj. 1992), Leon (roj. 1994) in Peter (1998).
- ⁷ Nečakinje Benjamina in Gustava I. ter Josipove sestrične, alias tudi hčerke Alojzove, Benjaminove in Gustavove sestre: Fani, Amalija in Marija, hčerke Ivanke (Ivanje, Ženetke) Ipavec, poročene Čampa (Alojz Čampa je bil dvorni svetnik), so skupaj z Marianne Gallowitsch in ki jo je nasledila Frieda Perner, sestavile Prvi avstrijski damski (pevski) kvartet/Erstes österreichisches Damenquartett, ki je v 80.-ih letih 19. stol. koncertiral in slovel po vsej Evropi. Enega prvih javnih nastopov je kvartet pripravil v veliki dvorani dunajskega glasbenega društva Wiener Musikverein in doživel izjemen uspeh. V l. 1880-1887 je kvartet nastopal po številnih mestih habsburške monarhije, po Nemčiji, Franciji, Belgiji na Nizozemskem in v Rusiji. Posebnega uspeha je bila med slovenskimi deli deležna skladba Oblaček, ki jo je na besedilo Antona Askerca priredil Gustav Ipavec in jo je kvartet mdr. zapel tudi ruskemu carju Aleksandru III. Mdr. so bile F(r)an(č)i(ška), Amalija in Marija Čampa premierne izvajalke za pesmi Johannesa Brahmsa (?).

oče Gustav pa vendarle veljajo za osrednje osebnosti slovenske glasbene romantike. Josip Ipavec, zadnji skladateljsko dejavni član tega rodu, je bil sprva avstrijski vojaški zdravnik; najprej na Dunaju in nato v Zagrebu. Potem je po očetu Gustavu prevzel zdravniško prakso v domačem Šentjurju. Njegova hiša v Šentjurju je večkrat gostila imenitne (glasbene) goste, kot so bili to skladatelji Johannes Brahms, Wilhelm Kienzl, Oskar Nedbal idr. Danes spomeniško zaščitena hiša Ipavčevih v Šentjurju je kulturni spomenik. V letih, ko bi od Josipa lahko pričakovali višek ustvarjalnosti, vse od okrog 1911, ni več posegal v sočasno slovensko glasbeno dogajanje. Tudi vojaško je bil (1914) na začetku prve vojne sicer mobiliziran in napoten v taborišče Wagnerja, kamor so bili preseljeni vojaki iz frontnih con. Tam je občasno sodeloval na koncertih, ki so jih prirejali za begunce. V tem okviru je leta 1917 nastopil še zadnjič. Potem pa je bil zaradi nespособnosti za nadaljnjo vojaško medicinsko službo leta 1917 odpuščen iz armade. Njegovo zdravje je bilo torej že takrat načeto in bolezen mu je naposled onemogočila poklicno zdravniško in ljubiteljsko glasbeno delo. Maja 1919 ga je sodišče v Celju zaradi

J. Ipavec, slika – risba Saše Šantla (1932)

umobolnosti razglasilo za opravilno nesposobnega. Od tedaj se je njegovo stanje le še slabšalo in tako je bolezen še ne 48-letnemu izkopala grob. Leta 1920 so ga sorodniki še zadnjič poslali k dunajskim zdravnikom, vendar mu tudi ti niso mogli več pomagati. Tegoba, ki je pogubila že njegovega rojaka Huga Wolfa (1860-1903), tudi njemu ni prizanesla. Po dolgi in mučni bolezni je sklenil življenjsko pot na Prešernov dan, 8. februarja 1921.⁸

Izza skladateljevega življenja in šolanja

Zdravnik in skladatelj Josip (Jožef, Karel) Ipavec (Ipavitz, Ipawitz, Ipavic) je bil rojen 21. decembra 1873 v Šentjurju (Št. Juriju pri Celju) ob Južni železnici. Bil je sedmi od desetih otrok Gustava v zakonu s Karolino Ipavec (roj. Amon), sicer pa tudi Benjaminov nečak, ki pa je rasel že v drugem času in drugačnem duhu. Zanj narodnostni vidiki niso bili več odločilni, toliko bolj pa so ga zaposlovali čisto umetniško-izpovedni izzivi. V očetovi hiši se je veliko muziciralo. Razen očeta sta igrali

obe Josipovi sestri Minka in Karolina vsak večer klavir. Zgodaj je igral gosli tudi Josip. Nanje ga je učil tamkajšnji učitelj F. Vučnik. Študij medicine je dokončal v Gradcu in bil leta 1904 promoviran za doktorja medicine. Kot zdravnik je stopil v avstrijsko armado in najprej služboval na Dunaju in v Zagrebu. Leta 1907 je prevzel zdravniško prakso kot distriktni⁹ zdravnik v domačem kraju in s tem nasledil svojega očeta Gustava. Ta se je še 30. novembra 1907 v Gradcu poročil z Albertino Novoszad.

Na prelomu stoletja (1900) je Josip, Gustavov sin, napisal svoje prvo glasbeno gledališko delo, balno pantomimo *Možiček*, ki velja za prvo tovrstno delo slovenskega avtorja. Deset let kasneje pa še opero *Princesa Vrtoglavka*. Josip je tako kot je bilo pri Ipavčevih v navadi, že zgodaj sedel za klavir in vzel v roke violino. Oče Gustav, šentjurski zdravnik in župan, cesarski svetnik in ugleden veljak v tedanjem slovenskem življenju, je svoje otroke po nižji šoli v Šentjurju pošiljal v samostanske izobraževalne ustanove, kjer so poleg »spodobnih« znanj dobili tudi dobre glasbene osnove. Josip je (nižjo) gimnazijo oz. prvi dve leti obiskoval pri benediktincih v Št. Lambertu na gornjem Štajerskem, drugi dve leti pa v Št. Pavlu (Šentpavlu) na vzhodnem Koroškem. Že v prvem samostanu je bil šentjurski deček deležen poglobljene glasbene izobrazbe. Njegov učitelj glasbe Karl Grütz je bil dober organist, pri pouku pa se je naslanjal na Cecilijanizem, ki je bil mdr. takrat obvezen. Peli so največ *koral*, cecilijanske pesmi pa tudi večja dela G. P. da Palestrine in drugih mojstrov. Kot deček je Josip menda pel kot kak »Sängerkanbe/pojoči deček«, se učil orgljanja in se ob tem poskusil tudi v komponiranju violinskih duov. V šentpavelski gimnaziji pa se je že izkazal za odličnega v branju *a (prima) vista*/na (prvi) pogled¹⁰ in začel orglati pri nedeljskih mašah. Svoje talente je nato razvijal tudi v (višji) gimnaziji v Celju (1889-1893), kjer je l. 1893 maturiral. V Celju je takrat še vedno prevladovala na glasbenem področju nemška stran, saj je tamkajšnje celjsko glasbeno društvo *Cillier Musikverein* posebej uspešno zastavilo svoje delo že leta 1878 z društveno kapelo z glasbeno šolo. Kako je ta šola vplivala na Josipa, ne vemo. Vemo

⁸ Grdina Igor: *Slovenski Mozart. Knjiga o Josipu Ipavcu*. Ljubljana: Beletrina 2020.

⁹ Območni, okoliški, upravni, okrožni.

¹⁰ Izvajanje brez priprave, na prvi pogled, z lista.

pa to, da je tudi v Celju od 6. razreda gimnazije dalje orglal ob nedeljah in praznikih v tamkajšnji župnijski cerkvi pri šolskih, dijaških mašah. V gimnaziji se je tudi spoprijateljil s poznejšim basbaritonistom Ferryjem Leonom Lulekom in estedom, amaterskim pesnikom ter glasbenim poznavalcem Otmarjem Hoislom. Tam in takrat je že zložil tudi prve samospeve, priložnostne zборе, skladbe za violino s spremljavo in celo že obsežnejša vokalno inštrumentalna dela (*Ave Maria* za tenorski solo, moški zbor z baritonskim solom, flavto in godala).¹¹ Prav tile Ipavčevi kompozicijski prvenci kažejo na zgodaj razviti skladateljski dar. Ker je bil bolj večš nemškega kot pa slovenskega jezika, je precej teh svojih prvih samospevov napisal na izvirna nemška besedila, deloma pa tudi zato, ker je bil njihov prvi interpret (Franz/Ferry Leon Lulek; 1875-1953) nemškega porekla. Josip je po celjski maturi odšel na Dunaj in eno leto kot prostovoljec služil cesarski armadi, deloma tudi pri znanem 47. spodnještajerskem pešpolku. Ali je bil že v tem času vpisan na dunajsko ali kakšno drugo medicinsko fakulteto, ni znano. Kajti redno je začel študirati »še« leta 1898, ko se je vpisal v drugi semester graške univerze.

Skladateljsko delo

V kompoziciji se je zasebno izobraževal v Gradcu in na Dunaju. Komponiral je pretežno na nemška besedila in kot novoromantik zapustil vredna dela v več skladateljskih zvrsteh. Usoda Josipa Ipavca je bila v več pogledih podobna življenjski zgodbi strica Alojza Ipavca. Tudi on je bil nekaj časa vojaški zdravnik, kot ustvarjalec pa se je prav tako bolj uveljavil v velikem svetu kot v domovini. Cenili so ga mojstri kot A. Zemlinsky, Joseph Marx, Wilhelm Kienzl in Oskar Nedbal.¹² Največ se izvaja njegova skladba četverospjev, vokalni kvartet (moški zbor) – *Imel sem ljubi dve* (na bes. Ludvika Černeja – L. Habetovega; sep. 1902). V zborovskih kompozicijah se kaže kot naslednik očeta Gustava in strica Benjamina. Nasploh so Josipove zborovske skladbe korenito preobrazile in intimizirale dotlej običajno in bolj ali ne narodno spodbudno

Naslovnica Schwentnerjevega natisa
(klavirska verzija; Ljubljana, 1901)

(slovensko) vokalno glasbo. Zlasti njegova zbora *Zimsko razpoloženje* (nem. bes.) in *Jutro* (slov. bes.) pa sta že usmerjena k drugačnim, docela liričnim vokalnim obzorjem.

S pantomimo *Možiček* (1900) pa je Josip ustvaril prvi slovenski balet. Komponirati je začel kot gimnazijec in je že v študentskih letih ustvaril nekaj svojih najboljših del. Kot častnik je nato na Dunaju dopolnil in poglobil kompozicijsko znanje z zasebnimi urami pri skladatelju in tedaj (prvem) dirigentu tamkajšnje *Ljudske opere/Volksoper* Alexandru Zemlinskem (1871-1942).¹³ Nesrečna kot človeška pa je bila tudi njegova umetniška usoda. Zato je mogoče v Gradcu bival že prej (od 1896), saj je bil prav od tistega leta tudi (1898) dirigent graškega slovenskega akademskega društva *Triglav*, zbora in godalnega orkestra. Njegovo prvo skladbo so izvedli v Gradcu že dve leti prej. V tistem času se je vneto glasbeno izpopolnjeval iz glasbene teorije pri

¹¹ Rkp. GZ NUK (dLib); obstaja pa tudi varianta (?) za moški zbor in orgle (kot samo informacija in nedokazani podatek). Že kot gimnazijec je mdr. skupaj s sošolcem Franom Vidicem (kasnejšim filologom) sanjal o »veliki nacionalni operi.«
¹² Grdina, 2020, str. 137.

¹³ Profesor za kompozicijo na nemški glasbeni akademiji, nato v Berlinu in 1933-38 na Dunaju, od koder je emigriral v ZDA.

Fragment tiskane baletne pantomime
(klavirska verzija; 1901)

dvornem svetniku dr. Antonu Torrglerju. Kot avtor samospevov je bil graškemu občinstvu že dobro (po)znan in cenjen skladatelj. V štajerski prestolnici je dokončal svojo enodejansko baletno pantomimo *Možiček/Hampelmännchen* (naslovljena tudi *Pierrotov rojstni dan/Musik zu Pierrots Geburtstag*), ki jo je za klavirsko 2-ročno verzijo že naslednje leto (1901) izdal ljubljanski založnik Lavoslav Schwentner, s slovenskimi in nemškimi navodili za plesno koreografijo. Leta 1902 je nastala Josipova najpopularnejša domoljubna zborovska skladba, četverospev za moško zasedbo, prekomponirana *Imel sem ljubi dve* (na bes. Luke Habetovega; obj. 1902 v *Novih akordih*; NA).¹⁴ Z njo je potrdil tudi svojo

pripadnost slovenstvu. S še nekaterimi drugimi deli je torej sodeloval v znameniti slovenski glasbeni reviji *Novi akordi* (1901-14; urejal G. Krek). L. 1904 je Josip promoviral za doktorja vsega zdravilstva, medicine. Nato se je kot zdravnik izpopolnjeval in služboval v vojaški bolnišnici na Dunaju (1904-05) in kjer se je še naprej posvečal glasbenemu študiju: učne ure pri priznanem pedagogu Alexandru Zemlinskem, nekdanjem učencu Roberta Fuchsa in Antona Brucknerja ter pri učitelju kontrapunkta Arnoldu Schönbergu. S kakšnimi cilji je Josip izbral prav Zemlinskega, sicer ni znano, vendar najbrž zato, ker ga je najbolj zanimala inštrumentacija. Saj svojega romantičnega kompozicijskega sloga s pridihom pozne in že tudi nove romantike ni bistveno spremenil. Leta 1904 je začel iskati primeren libreto, da bi napisal dolgo želeno *opero*. Navdušil se je nad komično satiro Mare pl. Berksove *Princesa Vrtočavka/Princesse Tollkopf*. Čeprav je bilo besedilo primernejše za opereto, ga je Ipavec uglasbil kot komično opero v starem številčnem slogu. Dokončana je bila 1910: končal jo je 4. septembra 1910 ob 9. uri zvečer, kot piše na zadnji strani partiture.

Čeprav je že v Gradcu sodeloval v rodoljubnem pevskem društvu *Triglav* in s svojimi deli tudi v slovenski glasbeni reviji *Novi akordi* – tam objavljena *Imel sem ljubi dve* ni le njegova najpogostejše izvajana skladba, ampak tudi ena najbolj priljubljenih v zborovski literaturi slovenske romantike, se je slovenstvu vendarle toliko odtujil, da je raje kot na slovenska, komponiral na nemška besedila. Upal je, da bo tako kot skladatelj lažje uspel v mednarodnem svetu in s svojimi skladbami proslavil tudi slovenski narod. To pričakovaje pa se mu ni izpolnilo in tudi v slovensko glasbeno dogajanje svojega časa ni posegel tako močno, kot bi s svojo nadarjenostjo, znanjem in naprednimi umetniškimi nazori nedvomno lahko.

Drugo dunajsko obdobje se je za Josipa Ipavca končalo neslavno, saj je bil leta 1905 zaradi nekega incidenta kazensko premeščen v Zagreb (avgusta 1905), od koder se je že čez dve leti (pomlad 1907) zaradi očetove bolezni vrnil nazaj v domači kraj in prevzel družinsko zdravniško prakso. Tu je odprl ordinacijo oz. prakso okrožnega zdravnika. V Šentjurju se je vključil tudi v društveno in politično življenje. Vendar ne tako intenzivno kot oče Gustav in stric Benjamin. Pestile so ga denarne

¹⁴ NA, II/1902, 3. zv., str. 46.

Pred tem, v prvem letniku (I/1902) v 5. zv. je bila prva objavljena, tiskana Ipavčeva Himna za mešani zbor in orgle, str. 82-83, kasneje (v istem letniku) pa še Triglavska koračnica za klavir-avtor jo je posvetil Slavnemu akademskemu tehničnemu društvu »Triglav« v Gradcu (pravilno je v Gradcu; op. avt.-FKI; v. NA, I/1902, 6. zv., str. 89), nazadnje pa še Ipavčeva solistična dvoročna klavirska skladba Scherzo-avtor jo je posvetil Svojemu stricu drju Benj. Ipavcu (v. NA, IV/1905, 6. zv., str. 61); slednja je ostala tudi v rkp. (v. Notni in pisni arhiv NA v GZ NUK).

težave, saj je po očetovo smrti mdr. prevzel tudi njegove družinske dolgove. Zdravniška praksa pa ni bila več tako donosna, še manj pa njegov glasbeni opus. Zato so bila Ipavčeva zadnja leta v Šentjurju le še bedno životarjenje. Da bi svoje najobsežnejše delo *Princesa Vrtoglavka* spravil v življenje oz. na oder, se je 1910 odpravil celo na Dunaj, vendar so mu tudi tam jasno in glasno povedali, da skladba s tako šibkim libretom nima možnosti.

Slogovno se je Josip Ipavec usmeril v novo romantiko. Zanimala so ga razna kompozicijska področja in na vseh je ustvaril kaj vrednega. V tem so najdragocenejši njegovi samospevi. Napisal jih je čez 40 (ok. 46), večino na stihe nemških pesnikov, med katerimi mu je bil posebno drag Chr. J. Heinrich Heine (1797-1856), nemški pesnik, pisatelj in literarni kritik. Pretežno so to nežno ubrane lirske pesmi temnih razpoloženskih barv, nekaj pa je med njimi pravih balad.¹⁵ Močno prevladujejo samospevi za bariton, katere je pisal za že omenjenega sošolca in prijatelja, baritonista Luleka, ki jih je pozneje kot odlični pevec izvajal na svojih koncertih po zahodni Evropi (na Dunaju, v Pragi, Berlinu, Hamburgu, Londonu in Parizu) in Ameriki (po 1910). Dva med bivanjem na Dunaju za ženski glas komponirana samospeva pa je pela nekoč znana operna pevka, sopranistka Lucie Weidt (1876-1940).¹⁶ Na Slovenskem so te pesmi zaradi nemških besedil in ker dolgo niso bile objavljene, ostale širšemu glasbenemu občinstvu skoraj nezna-

Možiček na odru ljubljanske Opere, 1924, prva koreografsko plesna izvedba (*Ljubljana, SLOGI*)

ne; dasi v nekaterih primerih sodijo med antologijske strani slovenske vokalne lirike in po umetniški vrednosti segajo čez slovenski okvir.

Možiček in Princesa Vrtoglavka

Ipavec je uspel z baletno enodejanko *Možiček/Hampelmännchen*. Ta skladba, ki jo je ustvaril leta 1900 (v tisku je izšla leto dni kasneje, 1901 z naslovom *Možiček*, nemška izdaja pa je imela podnaslov *Pierrots Geburtstag/Pierrotov rojstni dan*; Ljubljana: Lavoslav Schwentner, 27 str.),¹⁷ je prvo slovensko delo, pisano v koreografski namen, prvi slovenski balet in predstavlja začetek slovenske baletne glasbe. Konec koncev prav *Možiček* predstavlja že na ustvarjalnem začetku največji skladateljev uspeh. Njegovo dejanje, zgrajeno z liki *commedie dell'arte*¹⁸ je umetniško šibko, toda avtor ga je odel v svežo

¹⁵ To je srednje dolga lirsko epska pesnitev, ki po navadi obravnava kak nenavaden dogodek in je zapisana v vezani besedi, poeziji. Ima notranjo zgradbo v obliki dramskega trikotnika. Praviloma so balade dramatično napete, postopno ustvarjajo temčno ozračje, ki napoveduje nesrečen konec. Pomembno vlogo v baladah igra dvogovor. V njih neredko nastopajo nadnaravne sile.

V srednjem veku je bila balada v Franciji in Italiji ljudska plesna pesem. Te vrste balad pa poznajo vsa ljudstva. Do danes se je ohranilo največ srednjeveških balad. Te zajemajo snov ljudskih bajk in pripovedk. Ljudske balade delimo na več pod balad: ženska, novelistična idr.

¹⁶ Kot otrok je nekaj časa (ok. tri leta) živel v Celju kot hči komaj kaj znanega nemškega skladatelja, dirigenta, zborovodje in pedagoga Heinricha Weidta (1824-1901), v letih 1887-1890 delujočega še ne tri leta v Celju.

Mdr. je z nemškim naslovom v Celju komponiral v ciklusu šestih klavirskih skladb *Die Bergkraxler von Cilli/Plezalec iz Celja*, op. 144 (1888), posv. C. Adolfu Lutzu (Križnar, 2019, št. 2, 102-107).

L. Weidt je pela kot primadona v času direktorovanja Gustava Mahlerja v dunajski Dvorni operi.

¹⁷ V Ljubljanskem zvonu, 21/1901, št. 2, str. 141-2 jo je pospremil in recenziral dr. Gojmir Krek: njegove besede so bile za (mladega) skladatelja – J. Ipavec je imel komaj 28 let – več kot spodbudne. Četudi je našel in zapisal marsikatero napako, slabost, je vendarle njegova (do)končna ocena:

»[...] Harmonizacija je moderna, vendar pravilna (izvzemši par predrznih odprtih kvintet in oktav). Tupatam se nahajajo celo rafinirano izmišljene harmonične fineše. Svarili bi Ipavca pred zastarelimi sekvencami v sekundi, kako se na primer ponavljajo večkrat v predigri ... Skladatelj in založnik sta lahko zadovoljna s tem delom, zlasti če občinstvo celo pokupi to okusno opremljeno skladbo, česar pri nas ni navajeno ... Torej le krepko naprej na tej poti, gospod Ipavic! Če ne bo mogla ali ne hotela za Vami iti dolgočasna črna vojska stare šole, pustite jo na strani, pokažite se junaka; mi mladi Vam pridemo na pomoč, kadar nas pokličete« (str. 142).

¹⁸ Italijanska ljudska komedija, nastala v sredini 16. stol., improvizacijska komedija z značilnimi osebami in načrtanim potekom dogajanja, vendar improviziranimi dialogi, s smešnicami in mimičnimi šalami. Imela je velik vpliv na razvoj francoske, nemške in angleške veseloigre.

in barvito glasbo. Njen izraz obsega široko lestvico razpoloženj od nežne lirike do groteskne dramatičnosti. Baletno pantomimo¹⁹ so svojčas veliko uprizarjali na ljubiteljskih in poklicnih odrih tudi zunaj Slovenije: v Gradcu, Olomucu, Trstu, Celju, Mariboru, Ljubljani in drugod. Slovensko deželno gledališče v Ljubljani takrat še ni imelo baletnega ansambla. Zgodba o Pierrotu in Kolombini je zaokrožena znotraj italijanske tradicije, ki je od konca 19. stoletja navdihovala številne skladatelje opernih del in baletne glasbe.²⁰ Prav tako je Josip poznal balet P. I. Čajkovskega in dela svojih vzornikov prirejal za manjše orkestrske zasedbe. Tako je Ipavec *Možiček* nastal kot reminiscenca renesančnega časa pred večino drugih in podobnih ter mnogo bolj slavnih del kot pa je le-ta.²¹ Premiero je *Možiček* doživel leta 1901 v Gradcu v gostilni *Zum wilden Mann/Pri divjem možu*, priljubljenem shajališču slovenskega akademskega tehniškega društva *Triglav*, nato pa v Novem mestu in sicer v *Narodni čitalnici*, v Ljubljani pa 14. aprila 1901. V tej obliki je bil nato še pred vojno uspešno, večkrat tudi triumfalno izveden v Gradcu: 13. in 14. marca 1902 v manjši, t.i. salonski²² ali francoski orkestraciji, ko je prodril celo v graško operno hišo²³ pa še 16. januarja in 7. maja 1904; najprej od teh v okviru

Deutsche Kunstfreunde/Nemško društvo prijateljev umetnosti; tudi v *Mestnem gledališču* in 17. januarja 1904 v trgovski hiši *Kazini državnih uradnikov/Kaufmannhaus*. Nedokazano naj bi bil *Možiček* (1904-05) izveden tudi na Dunaju, v Gradcu pa je Josip Ipavec baletno enodejanko leta 1906 tudi sam dirigiral; 12.-13. maja 1906 pa tudi še v Celovcu (*Mestno gledališče*).²⁴ Tri dni pred koncem tistega leta 1906 so *Možička* izvedli še v graški *Kazini državnih uradnikov*, nato pa še v moravskem Olomoucu (2. ali/in 12. decembra 1908). Potem pa je *Možiček* triumfirал v tržaškem *Narodnem domu* (7. decembra 1910), 4. februarja 1912 v *Dramatičnem društvu* v Celju,²⁵ in v Mariboru, 5. maja 1912. Vse te izvedbe so bile amaterske. V *Deželnem gledališču* v Ljubljani je bila premiera tega baleta 3. oktobra 1912, tokrat sploh prvič na poklicnem odru. Prav s to skladbo je Ipavec še najbolj zaslovel celo med Nemci kot »slovenski Mozart.«²⁶ *Možiček* mu je prinesel menda tudi mnogo ženskih oboževalk. Všečna, razpoloženijsko barvita in zabavna glasba je kljub klišejski zgodbi prepričala občinstvo in *Možičku* – posebno po skladateljevi inštrumentaciji za salonski (francoski) orkester – omogočila uspešno in nadaljnjo pot. Leta 1909 je o njej pisal tudi Josipov biograf J. Barlé v *Prilog k zgodovini slovenske pesmi*.²⁷ Pozneje pa so jo razni avtorji prirejali po glasbeni in vsebinsko dramaturški strani – po vsebinski koreograf Peter Golovin,²⁸ po glasbeni

¹⁹ Gledališka igra z gibi in mimiko brez besed.

²⁰ Od Leoncavalla, Mascagnija, Schönberga, Busonija do Stravinskega in sicer kot protiutež Wagnerjevi mitološki poetiki.

²¹ Morda po vzgibu klavirske suite *Carneval mignon* kozmopolitskega skladatelja, pianista in dirigenta ruskega porekla Eduarda Schütta (1853-1933) z liki francoskega teatra dell'arte, ki se je mdr. našla v družinski notni zapuščini Ipavca.

²² Ena od oblik, vrst zabavnoglasbenih ansamblov z zelo raznovrstnimi zasedbami za izvedbo všečne glasbe in pretežno namenjena višjim slojem. Njeno središče so bili v 19. stol. saloni v Parizu, Londonu in na Dunaju. Koncem 19. stol. (po 1870) pa je le-ta doživela komercializacijo in trivializacijo, tj. plehkost ali/in nizkotnost.

Ipavčeva orkestracija *Možička* ima v zasedbi francoskega ali salonskega orkestra naslednje inštrumente: 1. in 2. violina, viola, violončelo, kontrabas (= godalni kvintet), klavir, harmonij in tolkala (v. GZ NUK in inf. Henrik Neubauer).

²³ Nova gledališka palača v štajerski metropoli se je ponašala s kar 2.000 sedeži. Dobrodelni prireditvi graških aristokratov pod pokroviteljstvom člana gosposke zbornice grofa Kottulinskega in cesarskega namestnika Claryjam, ki je bil malo prej tudi predsednik dunajske vlade, sta odlično promovirali prvi slovenski balet. Grofica Kielmansegg, katere soprog je bil nekaj let nazaj prav tako šef Francjožefove vlade, se je potem trudila, da bi *Možička* videli in slišali tudi na Dunaju, vendar je bila – predvsem zaradi posledic čudaškega sabljaškega dvoboja s kneginjo Pauline Metternich – za tak podvig premalo vplivna (v. Grdina, 2020, str. 138).

²⁴ Že l. 1911 se ga je z več kot naklonjeno napovedjo lotil naš predvojni (glasbeni) ideolog Gojmir Krek (v. NA, X/1911, 1. zv., str. 11) in poročal o Pantomimi dr. Josipa Ipavca »*Možiček*«.

²⁵ Pantomimo »*Možiček*« drja. Josipa Ipavca je igralo »Dramatično društvo« v Celju dne 4. februarja t. l. (t. j. 1912) z velikim uspehom. Glasbeni del predstave je vodil skladatelj sam (brez podpisa, verjetno strokovno uredništvo ali kar urednik dr. Gojmir Krek kar sam?; v. NA, XI/1912, 1.-2. zv., str. 8).

²⁶ W. A. Mozart (1756-1791), četudi ju je ločilo več kot stoletje. Ali to pomeni, da je bila slovenska glasba tistega časa in prostora spet enkrat v zaostanku s preostalim (evropskim) prostorom, kar ne bi bilo ne prvič in ne zadnjič?

Poleg tega pa je bila tudi glasba na Slovenskem v času Avstro-Ogrske (= dvojne monarhije; 1867-1918) del tega skupnega in enotnega državnega, ne pa nacionalnega, narodnostnega prostora; seveda prvenstveno v nemškem jeziku in kar je zagotovo le opomba za umetno (= umetniško) in ne za ljudsko glasbo.

²⁷ Dom in svet, Ljubljana: 22/1909, št. 1, str. 124.

²⁸ Peter Gresserov (vzd. Golovin; 1894-1981), baletnik, koreograf in režiser ruskega rodu.

pa Viktor Parma,²⁹ Filip Bernard³⁰ in Kruno Cipci.³¹ Slednji je prispeval tudi dandanašnje sodobno inštrumentacijo tega Ipavčevega dela. *Možiček* je v celoti zaživel šele po letu 1924 z bogatejšo orkestracijo in prenovalo Viktorja Parme za ljubljansko *Opero*. Takrat je bilo namreč delo prvič izvedeno v profesionalni koreografsko plesni obliki, saj so ga dotlej pripravljali kar režiserji in ne koreografi, odplesali pa celo dramski igralci, neprofesionalni baletni plesalci. Odtlej je bilo delo večkrat ponovljeno, največkrat v Parmovi priredbi, vedno pa kot slovenski balet. Del uspeha te glasbe je najti tudi v tem, da jo je moč uprizoriti povsod: v gostilni in na najiminitnejšem odru. Skladba velja za najuspešnejše delo Josipa Ipavca, prav tako pa so jo pozitivno ocenili že po natisu klavirske verzije tudi kritiki: »...vredno 'moderne' inštrumentacije in izvedbe na slovenskem odru z epohalnim pomenom« (G. Krek). Josip Ipavec je bil označen za up slovenske glasbe, ki obeta in na katerega se resno računa. Ipavčeva baletna pantomima je s svojo razpoložensko in akordično bogato motiviko ter z realističnim in slikovitim odrskim dogajanjem presegla tradicijo romantičnega 19. stoletja. Skladateljska struktura ni novatorska, vendar pa muzikalno dovolj bogata, da je z liričnimi, humornimi, celo s pikantnimi in groteskno dramatičnimi razpoloženji upravičila umestitev med dela »moderne« dobe, kot lahko razumemo citirano Krekovo oceno in mnenje pisca Juliusa Schucha v graškem *Tagblattu*.³² To je obenem potrdilo vrednost baletne glasbe in v napetih časih slovensko nemških odnosov izpostavilo skladatelja slovenskega rodu. *Možiček* je nedvomno dosegel svoj največji uspeh v celotnem Ipavčevem ustvarjenem opusu. Na naših poklicnih in ljubiteljskih odrih je ostal *Možiček* redno prisoten, navedeno leta 2012 prav v Ipavčevem Šentjurju.³³

Po nedvomno največjem scenskem, gledališkem delu, baletu *Možiček* je Ipavec še vedno prisegal na glasbeno gledališče. V njem je videl vrhunec vse (glasbene) umetnosti. Pri tem pa je vseskozi hodil samosvoja pota in na teh niti slučajno ni

J. Ipavec, *Imel sem ljubi dve, moški zbor a cappella*, rkp. (1902)

sledil idejam slovitega R. Wagnerja. V tem pa je želel združiti tradicijo in inovacijo. Zatorej se je z nadaljnjim skladateljskim delom in opero/opereto *Princeso Vrtoglavko* (1905-10) izognil tudi rigidnemu predalčkanju. Ta je bila v celoti prvič izvedena »še« 29. novembra 1997 v Mariboru z novim libretom Igorja Grdine.³⁴ V Ipavcu je gledališka glasba tlela že dolgo, vse od gimnazijskih let. Kasneje kot graški študent pa se še ni čutil sposobnega za večji operni zamah. Zato je avtor veliko truda žrtvoval operi (nekateri proučevalci jo imenujejo opereta)³⁵ *Princesa Vrtoglavka* (*Prinzess Tollkopf*, 1905-1910) in si dosti obetal od nje. Vendar je zaradi slabega libreta (v nemščini) sicer priznane avtorice romanov, etnografskih študij in odrskih del, pri Šentjurju živeče Mare Čop pl. (von) Berks³⁶ ostala dolgo časa neizvedena. Njen libretto je nastal po komediji M. Berks *Die Überbildeten/Prevzgojenci*. Berksova je za skladatelja svojega libreta sama izbrala prav Josipa Ipavca, ki ga je poznala kot uspešnega avtorja baletne pantomime *Možiček*. Po vsebini je libretist-

²⁹ (1858-1924), skladatelj in dirigent.

³⁰ (1896-1984), glasbenik in dirigent.

³¹ (1930-2002), dirigent in skladatelj.

³² *Grazer Tagblatt*, 17. 2. 1901, str. 8.

³³ *Saj je Ipavec Možiček očitno navdihoval številne izvajalce; doslej je delo dočakalo že 32 različnih izvedb. V. Neubauer, 2018, str. 26.*

³⁴ *Opera in balet SNG Maribor: prevajalec in prireditelj /novega/ besedila, libreta dr. Igor Grdina (roj. 1965), dramaturg Pavel Mihelčič, dirigent Simon Robinson, režiser Jan Zakonjšek, solisti, zbor in orkester Opere in baleta SNG Maribor.*

³⁵ Sam jo je imenoval »Komische Spieloper.«

³⁶ Svojčas znana avstrijska pisateljica Marie von Berks (psev. Mara Čop Marlet; 1858-1910), ki je imela nekaj časa na Dunaju literarni salon, potem pa se je preselila na grad Blagovna pri Šentjurju (Celje).

ka sledila satiri na dekadenco,³⁷ po obliki pa si je avtorica libreta zamislila opereto dunajskega tipa. S povsem neposrečeno parodijo na dekadentno ekscentričnost, ki naj bi poosebljala *fin de siècle*³⁸ in *la belle époque*³⁹ ter prikazala svet iluzij in z neprimerno glasbeno obliko je pisateljica kljub jasni viziji in drugačni nameri zmanjšala in banalizirala aktualnost besedila. Nastal je dramaturško nepovezan in v likih ne dovolj uravnotežen libreto, kar so Ipavcu kasneje še večkrat očitali, zato se je odločil za drugačno odrsko obliko, za komično opero v starem številčnem slogu in v katerem naj bi *recitativo secco*⁴⁰ zamenjali dialogi, lahkotnost opernih orkestrrov pa resna vloga orkestra moderne dobe, najbrž pod vplivom študija pri Zemlinskem. Avtor se je uglasbitve lotil z veliko vnemo. Do septembra 1910 je uglasbil pisateljčine verze. Med morebitne vplive pa lahko štejemo še kaj.⁴¹ Pri tem ne gre zanemariti, da je Ipavčeva glasba tudi dunajsko operetna. Čeprav Josip Ipavec zaradi številnih nesrečnih zapletov in prezgodnje smrti ni dočakal uprizoritve svojega največjega dela, njegov opus pa je bil do 90.-ih let 20. stoletja skorajda pozabljen.⁴² V Ljubljani, kjer so delo sicer vzeli v repertoarni načrt, je gledališče zaradi strankarskih zdrah zaprlo vrata. Tik pred njimi pa je bila tudi vojna.⁴³ Toda

skladatelj, ki se je otepal z vse večjimi zdravstvenimi in finančnimi težavami, je v začetku leta 1914 vendarle v slovenski metropoli dočakal koncert s tremi odlomki iz te svoje partiture. Stanko Premrl jih je zelo pohvalil, preostali kritiki z manj duha in srca pa so bili spričo te Ipavčeve glasbe zmedeni.⁴⁴ Se je pa veliko bolj pomembno zapisal v nemško kot v slovensko glasbeno zgodovino.

Da bi le nekako doživel krstno izvedbo svoje opere *Princesa Vrtoglavka*, se je Josip ves obupan obrnil tudi na libretista Čeha Riharda Batko (1868-1922), avstrijskega muzikologa in glasbenega kritika (saj je prav ta napisal predlogi, libreta za dve Savinovi operni deli: *Poslednja straža*, 1904-06 in *Lepa Vida*, 1909), da bi besedilo popravil. Toda tudi on ga je blagohotno zavrnil. Podobno neuspešen je bil tudi pri dogovorih v Brnu in kjer se je zanj zavzel sam Leoš Janaček. To sodelovanje je prekinilo usodno streljanje Gavril Principa v Sarajevu (28. jun. 1914) in s tem začetek (1. svetovne) vojne. Zato je prvo javno izvedbo *Princesa Vrtoglavka* doživela »še« leta 1997 v Mariboru z besedilom, ki ga je po motivih izvirnega nemškega libreta v slovenščini napisal Igor Grdina. Ta predstava, ki je doživela devet ponovitev, se prav tako kot v izvirniku odlično prilega glasbeni muzi. Pariz na pragu novega veka (1900) zaživi v domiselni neizumetničeni glasbi in v slikovitih prizorih, ki ponazarjajo raznolikost mišljenjskega sveta, pariško pa se prepleta z dunajskim: Ipavčeva glasba je svetovljanska in nič kaj »slovenska«, a zato za slovensko kulturno zgodovino nič manj vredna. Čeprav skladatelj v tem delu ne preseže poznoromantičnih prvin, je njegova svetovljanska glasba tudi po skoraj desetletjih (Maribor, 1997) po nastanku le doživela premierski uspeh.⁴⁵ Podobno še vedno navdušujejo številna dela tistega časa: od glasbenih prek literarnih do slikarskih.⁴⁶

³⁷ *Kakršno opisujeta roman A rebours Jorisa Karla Huysmansa (1848-1907) in Skušnja sv. Antona Gustava Flauberta (1811-1880).*

³⁸ *Oznaka za dekadenco v zahodnoevropski literaturi in umetnosti ob koncu 19. stol.*

³⁹ *Obdobje s konca 19. in zač. 20. stol., ko se je v umetnosti razvilo načelo larpurlartizma (= »umetnost zaradi umetnosti, tj. umetnost, ki je sama sebi namen), s tem pa zanika družbeno pogojenost umetnosti.*

⁴⁰ *Način petja, ki posnema ritem, poudarek in melodijo govora (ala današnji rep, repanje!), pri čemer ga spremljajo glasbila z akordi generalnega basa (čembalo, gambe), za razliko od recitativa accompagnato, kjer je petje spremljano z glasbeno polnejšo orkestrsko spremljavo.*

⁴¹ *Npr. Mascagnijevo opero Maske/Le Maschere, ki je v duhu modernizirane italijanske opere buffo, t.j. »komične« opere in commedie dell'arte zablestela leta 1901 in francosko opero comique, t.j. opere z govornim dialogom oz. z značilnimi dialogi po zgledu G. Bizeta in J. Masseneta in ki jih slednji preseže še v operi Manon.*

⁴² *Oživil ga je še mednarodni simpozij 2.-3. 4. 1998 v Ljubljani, ZRC SAZU.*

⁴³ *To se je sicer zgodilo »še« po koncu sezone 1912/13 in delovanje SNG Opera in balet je bilo za več let zaustavljeno in obnovljeno »še« leta 1918. Tako je bila zaradi podobnih razmer premiera (prve) Savinove (= Risto Savin = Friderik Širca) opere Poslednja stra-*

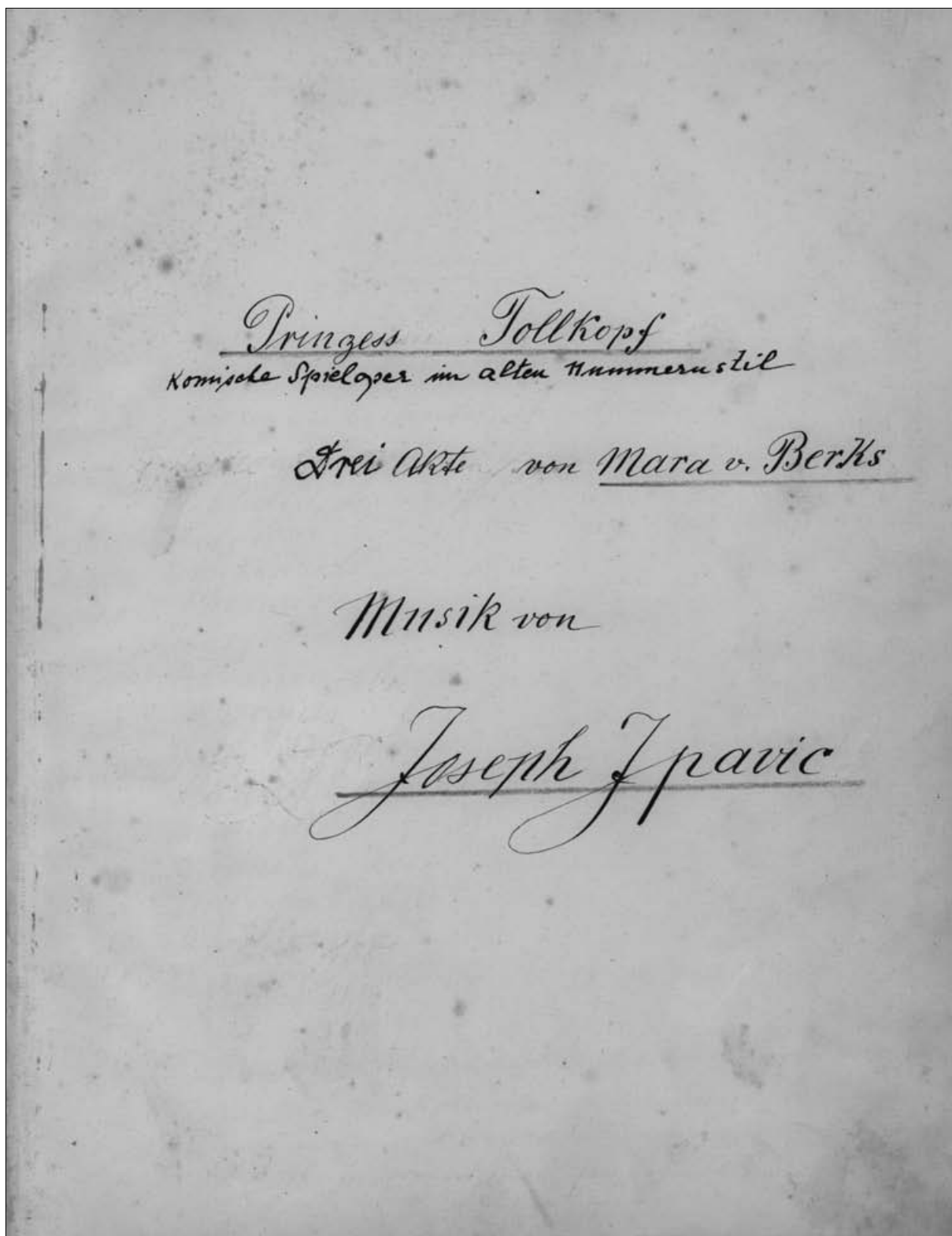
ža (1904-06) v Zagrebu, 19. 3. 1906, v Ljubljani pa »še« 19. 12. 1907 (v. Križnar, 2013, str. 51-60).

⁴⁴ *Grdina, 2020, 139*

⁴⁵ *Križnar F., Večer, str. 10.*

⁴⁶ *Npr. slovenski impresionisti, ki so razburkali ljubljansko kulturno sceno prav v letih Ipavčevega ustvarjanja Princese Vrtoglavke.*

Gre za eno od znamenitih razstav slovenskih impresionistov, tretje po vrsti, ki je bila ob otvoritvi Jakopičevega (razstavnega) paviljona v Ljubljani, 1909.

Opera-opereta *Princesa Vrtoglavka*, naslovnica skladateljevega prepisa
(Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1484 Grdina Igor)

N° 1. I. Akt. Introduction u. Frauenchor /: Entrée Brialmont, Chor /: 1.

Vivace

The score is written for a full orchestra and choir. The instruments listed on the left are:

- Flöte I
- Flöte II (Piccolo)
- Oboi 1. 2.
- Klar 1/2 in A
- Fagotti 1/2
- Corni 1/2
- Trömbl 1/2
- Tramboni 1/2
- Tympani
- Tombe/picc
- Gluckhensorn
- Cassa
- c. Stahl, Triangel
- Harfe
- Mand. Arionela
- Babette
- Herrag, Silou
- Brialmont, Juvaren
- Majordomus
- Chor Tenori
- Bass
- Viol I
- Viol II
- Viola
- Cello
- Basso

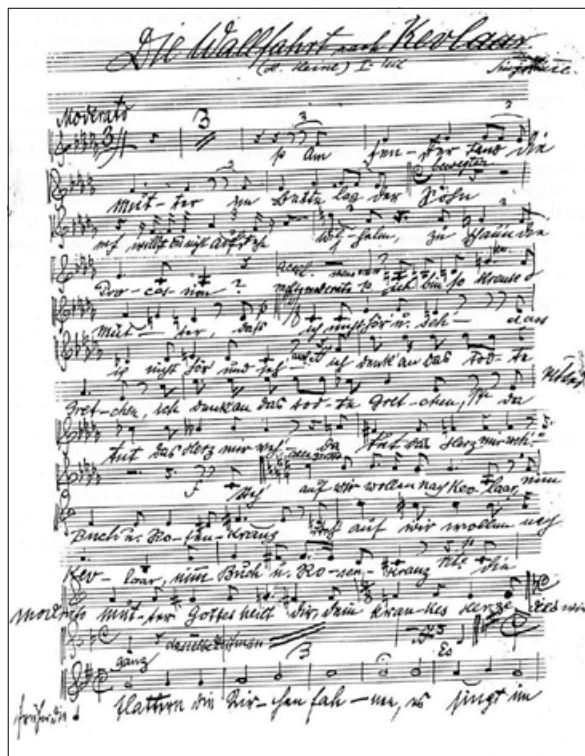
The score is written in 2/4 time and features various musical notations, including notes, rests, and dynamic markings. The tempo is marked 'Vivace'. The score is for the first act, featuring an introduction and the entrance of Brialmont and the chorus.

1. str. partiture *Princese Vrtoglavke* (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1484 Grdina Igor)

Čeprav v kompozicijski tehniki ni izrazito napredoval, je Josip z opusom *samospevov* potrdil zaupanje G. Kreka. Navkljub vsemu temu Ipavec ne sodi med popularne skladatelje slovenskega in evropskega prostora in časa 19. in 20. stol. Tudi popolnoma pozabljen ni. Je pa zagotovo eden najmanj razumljenih. Njegov opus je bil deležen različnih, tudi skrajno omalovažujočih oznak in ocen. Te so se sčasoma izkazale za povsem neustrezne. Zagotovo pa je »poslednji« Ipavec v slovenskem kulturnem prostoru.

Samospevi

Najintimnejši in najdragocenejši del Ipavčevega opusa so *samospevi* oz. te vokalno inštrumentalne miniaturne, tako značilne za romantično dobo. Pisal jih je predvsem na nemška besedila, v želji, da bi z njimi največ uspel v tujini. Slednji nasploh predstavljajo glavnino njegovega ustvarjanja. Po mnenju Ipavčevega prijatelja, zobozdravnika, skladatelja in šahista Antona Schwaba (1868-1938) naj bi bilo v Ipavčevem opusu 46 *samospevov*,⁴⁷ le pet med njimi pa naj bi jih nastalo na slovenska besedila.⁴⁸ Pri nas so komaj kaj znani. Zanje je skladatelj izbiral besedila, ki so najbolj ustrezala njegovi lirični naravi; zlasti takšna z elegično vsebino. Za Josipove *samospeve* je značilna tesna naslonitev na besedilo, duhovito napisan klavirski part, ritmična diferenciacija in dramatičnost kot liričnost izraza. Bil je eden redkih slovenskih skladateljev, ki so mu bila blizu tudi pesniška dela baladnega značaja. Mdr. se je odločal za stvaritve H. Heineja in je uglasbil kar osem njegovih pesmi. Heinejeve⁴⁹ pesmi je izbral iz

Ipavec J., *Die Wallfahrt nach Kevlaar/Romanje v Kevlaar*, zač. solističnega parta, rkp.

znamenite pesnikove *Knjige pesmi/Buch der Lieder* (1827) – iz *Liričnega intermezza/Lyrisches Intermezzo* ter iz *Vrnitve/Heimkehr* (1823).

Obenem (1914 →) se je Josip močno prizadeval, da bi tudi na slovenskih tleh, posebno v Ljubljani,

petenca pri glasbenih vprašanjih. A vendar ne bi bilo prav, če bi Heineja označili za glasbenega kritika. Zavedal se je svojih omejenih sposobnosti na tem področju in je redno pisal feljtone, v katerih se je temi določenega dela približal subjektivno in intuitivno. Različni komponisti so glasbeno obdelali Heinejeva dela, kar je velikega pomena. To se je prvič zgodilo leta 1825 z njegovo pesmijo *Gekommen ist der Maie*, ki jo je Carl Friedrich Curschmann predelal v pesem. Uglasbitev Heinejevih del je svoj vrhunec dosegla 30 let po pesnikovi smrti, leta 1884 – s skupaj 1.093 deli, ki jih je uglasbilo 538 različnih glasbenikov in skladateljev. Še nikoli do sedaj ni bilo v enem samem letu komponistom na voljo več del enega samega avtorja. Metznerjeva Bibliografija govori o 6.833 uglasbitvah Heinejevih del, med katerimi se pojavljajo številni znani skladatelji. Najbolj priljubljena Heinejeva uglasbitev v Nemčiji pa je Lorelei Friedricha von Schillerja. Heinejev pomen v glasbenem ustvarjanju se je ohranil do (1. svetovne) vojne. V času antisemitizma pa se je »Heine-Boom« umiril in popolnoma zamrl v času nacionalsocializma v Nemčiji. Danes glasbeniki in komponisti ponovno upoštevajo Heinejeva dala, med njimi tudi operni skladatelji kot nazadnje Günter Bialas, čigar opera *Aus der Matrazengruft* je bila uprizorjena leta 1992.

⁴⁷ Nekaj od teh je pogrešanih ali izgubljenih ali pa nepopolno ohranjenih.

⁴⁸ O tem piše prvi Josipov biograf Janko Barle: Ipavci: prilog k zgodovini slovenske pesmi, v. Dom in svet, 22/1909, 21-27, 63-70 in 118-124 in reprint: Šentjur, 2011.

⁴⁹ Heine ni igral nobenega inštrumenta in tudi na področju glasbene teorije je bil laik. Ker pa po njegovem razumevanju umetnosti ni bilo strogih meja med različnimi oblikami umetnosti, je vedno znova kot novinar v *Augsburger Allgemeine Zeitung*, komentiral glasbene predstave in dela njegovega časa; med njimi tudi take mednarodnih razsežnosti kot so Giacomo Meyerbeer, Franz Liszt, Robert Schumann in Richard Wagner. Tudi v njegovi liriki je opaziti zanimanje za glasbo, na primer v posmehljivi pesmi *Zur Teologie*. Kljub njegovemu pomanjkljivemu teoretičnemu znanju, na področju glasbe, je bilo njegovim sodobnikom komponistom in interpretom, pomembno njegovo mnenje, najverjetneje, ker mu je kot liriku pripadala določena kom-

izvajali tudi njegove *samospeve*. Vendar je bil šentjurski »slovenski Mozart,« kakor so ga imenovali v Gradcu, za domačo izvajalsko srenjo premalo zanimiv in tako tudi na tem področju neuspešen. Vsaj delno uteho je doživel leta 1912 ob ljubljanski uprizoritvi *Možička* ter ob Ipavčevem koncertu ljubljanske *Glasbene matice* 1914, posvečene trojici Ipavcev in kjer so pod Josipovo taktirko in delno vodstvom Mateja Hubada na kar dveh (zaporednih) koncertih izvedli tri paradne dele *Princese Vrtoglavke*: predigra k 2. dejanju, arija *Maud* in finale. Kot lahko beremo v NA »[...] je zaradi melodičnega čara, modernosti in izvrstne inštrumentacije, pozornost vzbudila zlasti predigra (k 2. dejanju; op. avt.-FK!) [...].⁵⁰

Ipavec je svoje pesmi izbiral predvsem glede na njihovo vsebino in vzdušje. Manj je upošteval njihovo literarno vrednost. Veliko pesmi je zato uglašanih na pomladna občutja. Pa tudi Ipavčeve melodije so lirične, vendar inventivne in izvirne. Tudi nenehne relacije besedil, ki tematizirajo ljubezen in smrt mu niso tuje. Izrazno močan je tako v lirično elegičnih kakor tudi v dramatičnih legah. Pesmi so v glavnem kratke, dvokitične, v izrazu otožne, celo polne žalostnega občutja in melanholije, ki je hkrati tudi blizu slovenski ljudski pesmi. Izbiral in izbral je pesmi s temo neizpolnjene ljubezni, hrepenenja in smrtne žalosti. Pri skladanju je izhajal iz romantične tradicije, važna mu je bila melodija, oblika je prekomponirana, pogoste so menjave tonalitete in ritma. V klavirski spremljavi kaže smisel za klavirsko igro, ki je učinkovita, včasih celo komplicirana. Tudi v tem se sliši in vidi, da je bil skladatelj J. Ipavec primarno in predvsem klavirsko (iz)šolani avtor, skladatelj. Ipavec svojih del ni datiral. V zapuščini se je sicer ohranil kronološki seznam skladb, ki pa je nepopoln in nenatančen.

Umetniško so najdragocenejši njegovi *samospevi*: očitno je najstarejša med njimi nežna ljubezenska *Ich will meine Seele tauchen/Če mogel vzdihe bi srca utopiti* (H. Heine) napisanim že za F. Luleka, *Abschied im Herbst/Slovo v jeseni* (Anonymus), med (ponovnimi) celjskimi-gimnazijskimi leti in Ipavčevo promocijo na Dunaju (1893-1904), *Am Kreuzweg/Na križpotju* (H. Heine, ki ga je mdr. tudi inštrumentiral za spremljevalni komorni ansambel), *V noči* (Anonymus), *Ballade/Balada*, prav

tako baladno občutena *Verriet mein blasses Angesicht/Mar ti ne priča lice blede* (H. Heine), *Wenn ich in deine Augen seh'/Ko tvoje mile zrem oči* (H. Heine), *Im Walde wandl' ich und weine/Po gozdu hodim in se jočem* (H. Heine), *Trije vojaki* (J. Freunsfeld-Radinski),⁵¹ *Zwei kleine Liebeslieder/Dve drobni ljubezenski pesmi* (H. Heine), *Nach Jahren/Čez leta* (A. Böttger), *Das Königskind/Kraljična* (H. Heine), *Die Woiewodentochter/Hči vojvode* (E. von Geibel), *Lied im Volkston/Pesem v ljudskem tonu* (E. Prinz zu Schönaich-Carolath), *Zingara/Ciganka* (Anonymus), *Frühlingsrast/Pomladni počitek* (H. W. Märten), *Frühlingslied/Pomladna pesem* (T. Storm), *Frühlingsnacht/Pomladna noč* (Niebauer), *Schlehenblüt und wilde Rose/Divja roža in bršljan* (J. Rodenberg), *Am Kirschengarten/V češnjem vrtu* (Anonymus), *Pred durmi* (S. Jenko), *Hans und Grete/Janko in Metka* (L. Uhland), *In der Fremde/V tujini* (F. Vidic), *Wanders Nachtlied/Popotnikova nočna pesem* (J. W. v. Goethe); *Meine Tote/Moje dekle* (F. Fischbach) in *Die Wallfhart nach Kevlaar/Romanje v Kevlaar* (H. Heine), *Naša zvezda* (S. Gregorčič) in *Im Frühling/V pomladi* (Anonymus). Med zadnje *samospeve* J. Ipavca sodita še balada *Ein Lied/Pesem* (H. Kolar)⁵² in *Morgenwanderung/Jutranje potovanje* (R. Hoisel). Od tipično slovenskih pa so tu še *samospevi Lipi*, *Naša zvezda* (bes. S. Gregorčič), *Pred durmi* (S. Jenko), *Slavčku* idr.

Del njegovega opusa – *samospeve* je skladateljeva vdova Albertina po moževi smrti želela izdati pri ljubljanski *Glasbeni matici*. Vendar so jih odklonili in za nekaterimi od njih se je izgubila vsaka sled.

⁵¹ Zanj po poroča J. Barle, da je skladatelju dala pobudo po pesmi Nikolausa Lenaua narejena slika avstrijsko madžarskega avtorja (barona) Jozsefa Koppaya (von Dretoma; 1859-1927). V. Barle, Ipavci, 1909, prav tam in reprint: Šentjur, 2011. Ta sodi med zadnje *samospeve* J. Ipavca, napisane v času službovanja v Zagrebu ali po vrnitvi domov v Šentjur (neka-ko do leta 1911) in po katerem zaradi bolezni skladateljsko ni bil več dejaven.

⁵² Zanj imamo dokaz, pričevanje skladateljevega sina, slikarja Jožeta (Josipa) Ipavca /Jožefa Karola Gustava Ipavica (1910-1998), da je bil očetu (Josipu) med vsemi *samospevi* najljubši. Ohranjen je tudi v orkestrirani (spremljevalni) verziji. Imel pa je J. Ipavec še enega sina (Teodorja, 1912-2009). Živel so v Gustavovi-Josipovi hiši v Šentjurju, na Zgornjem trgu (danes Ul. skladatelj J. Ipavcev 28), nasproti mnogo bolj »slavne« Ipavčeve hiše prav tam (Ul. skladatelj J. Ipavcev 30; ustna izjava Josipovega vnuka Božidarja Ipavica, zdajšnjega lastnika hiše G. & J. Ipavec v Šentjurju; Maribor, Gregorčičeva ul. 26; 12. 11. 2020).

⁵⁰ NA, XIII/1914, 1.-4. zv., str. 5-6 (Dr. Pavel Kozina).

Šele prva (izbrana) zbirka⁵³ je že skoraj v dandanašnjem času prinesla 15 Ipavčevih *samospevov*. Ni ga pa spet v eni od naslednjih antologij (zgodnjega) slovenskega *samospeva*.⁵⁴ Tudi zato so pri nas te pesmi kljub občasnim izvedbam v izvirni nemščini ali/in slovenskem prevodu na koncertnem odru, na radiu in v diskografiji ostale precej ob strani. Čeprav se nekatere med njimi zagotovo uvrščajo med antologijske strani slovenske vokalne lirike. Po umetniški vrednosti segajo tudi čez slovenski okvir. To pa je veljalo vse do konca 20. stol.

Rojstna hiša (vseh) Ipavcev v Šentjurju (sv. Juriju), spominska hiša-muzej na šentjurskem Zgornjem trgu (danes Ulica skladateljev Ipavcev 30; foto: Knjižnica Šentjur)

Zaključek

Josip Ipavec velja za eno najbolj tragičnih osebnosti v slovenski glasbi. Živel je v času, ki ga radi označujemo kot *fin de siècle* ali tudi *la belle époque*. Politično življenje je imelo močna strankarska in svetovnonazorska obeležja. Tudi glasbena politika je imela močne nacionalne predznake in je bila tako tudi orientirana. Okoli leta 1910 pa je še dodatno nastal občuten premik v kompozicijskem mišljenju večine slovenskih ustvarjalcev. Glasbene nadarjenosti na domačih, slovenskih tleh ni nihče več tolmačil v idealizirani luči, da bi le-ta že sama po sebi zadostovala. Hkrati pa se je predramila še potreba po profesionalni, poklicni (glasbeni) izobrazbi ter širši razgledanosti. Tudi skladatelj Ipavec je dobro poznal glasbena dogajanja svojega časa in prostora. Zato ni čudno, da je računal na uveljavitev predvsem v tujini, ne pa med Slovenci. Tudi sicer mu (druge) prilike niso bile naklonjene. Pretresljivi življenjski zgodbi je usoda dodala še izbruh (1. svetovne) vojne in nato razpad monarhije ter nastanek nove države. Zaradi hude bolezni (sifilisa), ki je imela za posledico

co progresivno paralizo, izgubo občutka za realnost in zmanjšane miselne sposobnosti, je umrl zmeden in osamljen. Tudi čas se je z njegovo glasbo kruto poigral. Sodobniki niso doumeli, da so dimenzije Josipove glasbe prerasle ozek krog domačijske glasbene kulture. Njegovo delo so imeli nekateri celo za »neuravnovešeno« in »emotivno neurejeno.« Zato je bil Ipavec dolgo časa skoraj neznani in podcenjevani skladatelj. Nasprotno pa njegove *samospeve* dandanes uvrščamo med najboljše strani antologije slovenske vokalne lirike iz časa *fin de siècle*. J. Ipavec pa je eden tistih glasbenih ustvarjalcev, ki so slovenski literarni moderni in slikarjem impresionistom enakovredno dopolnilo. Obenem pa je imel Josip v primerjavi s preostalimi člani svoje rodovine tudi večjo in temeljitejšo (glasbeno) izobrazbo; tako od svojega očeta Gustava kot tudi od strica Benjamina. Tudi zato je zlahka ustvaril in s tem zapustil nekatere klavirske skladbe, med zborovskimi pesmimi naj izpostavimo *Imel sem ljubi dve* in *Zimsko*, med *samospevi* na nemško poezijo pa so to *Abschied im Herbst/Slovo v jeseni*, *Am Kirschengarten/V češnjem vrtu* in *Die Zingara/Ciganka*. Med cerkvenimi deli je to *Ave Maria* ter vokalno inštrumentalna *Himna*. Vrh njegovega opusa pa zagotovo predstavljata *opera/opereta Princesa Vrtoglavka* ter prvi slovenski balet (enodejanska *pantomima*) *Možiček*. Zlasti še njegovi *samospevi* sodijo med bisere slovenske vo-

⁵³ Ur. Pokorn D., Ljubljana: DSS, št. 1998.

⁵⁴ Ed. DSS št. 1777. Ljubljana: DSS, 2005.

Kjer so med drugimi *samospevi* A. T. Linhart, J. Flajšmana, A. Nedvėda, B. Ipavca (22!), K. Maška, D. Jenka, A. Foersterja, F. Gerbiča, F. S. Vilharja, H. Volariča in J. Prochazke.

kalne lirike ob prelomu 19. in 20. stol. Mdr. je npr. uglasbil tudi (nemško) poezijo, ki sta jo pred njim že R. Schumann in R. Franz. Analiza le-teh pokaže, da je Ipavec tu izvirnejši v okvirih romantičnega pojmovanja glasbene govornice. Vse to kaže na mojstrsko pero, ki daleč presega običajni okvir tistega časa in prostora. Zato je njegov prispevek slovenski glasbi pred (1. svetovno) vojno izjemno pomemben. Saj razširja njena obzorja do evropskih dosežkov.

Josipu je bilo dano praktično le eno desetletje komponiranja. Če skladatelj ne bi zbolel in če se ne bi leta

1914 začela prva svetovna vojna, ki je prekrizala marsikatero načrte, bi Ipavec zagotovo dosegel še kakšno vrednostno točko več kot pa jo že ima v okviru posebnega mesta v slovenski glasbeni zgodovini ali zgodovini glasbe na Slovenskem prav na začetku razvoja *samospeva* od sredine predprejšnjega stoletja (od ok. 1850 in naprej). Josip I. namreč spada med skladatelje »širšega slovenskega kulturnega prostora,« včasih tudi zunaj nacionalnega, narodnostnega matičnega prostora.

Viri in literatura

Barle, Janko: Ipavci. Prilog k zgodovini slovenske pesmi. Ljubljana: *Dom in svet*, 22/1909 (in reprint Šentjur, 2011).

Cvetko, Dragotin: *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem*. Tretja knjiga. Ljubljana: DZS, 1960.

Grazer Tagblatt, 1901, 1904.

Grdina, Igor: *Ipavci. Zgodovina slovenske meščanske dinastije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.

Grdina, Igor (ur.): *Josip Ipavec in njegov čas*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2000.

Grdina, Igor: Josip Ipavec. *Mohorjev koledar 2021*, Celje, *Celjska Mohorjeva družba*, 2021, str. 136-39.

Hiša Gustava Ipavca ter r. hiša Josipa Ipavca prav tam, v Šentjurju
(danes Ulica skladateljev Ipavcev 28; foto: Knjižnica Šentjur)

Grdina, Igor (ur.): *Med domom in svetom*.

Ljubljana: Založba ZRC & Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, 2011.

Grdina, Igor: *Slovenski Mozart. Knjiga o Josipu Ipavcu*. Ljubljana: *Beletrina* 2020.

Koter, Darja: *Slovenska glasba 1848-1918*. Ljubljana: Študentska založba, zbirka *Koda*, 2012.

Križnar, Franc: Heinrich Weidt med evropsko afirmacijo in Celjem (1887-1890), *Zgodovina za vse*, 26/2019, št. 2, str. 102-107, Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2019.

Križnar, Franc: Janko Barle (1869. – 1941.) – Život, rad i uspjesi. Uz 150. godišnjicu rođenja. *Sv. Cecilija*, 84/2019, št. 3-4, str. 12-24.

Križnar, Franc: Savinova opera Poslednja straža: med Zagrebom in Ljubljano (1904-1907), *Zgodovina za vse*, 20/2013, št. 1, str. 49-62, Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2013.

Križnar, Franc: Z nekaj odličnimi prebliski. Princesa Vrtoglavka J. Ipavca na opernem odru, in to spet na mariborskem, *Večer*, 1. 12. 1997, str. 10.

Kuret, Primož: »Zemlinsky als Lehrer des slowenischen Komponisten Josip Ipavec, Hartmut Krones (ur.), *Alexander Zemlinsky. Ästhetik, Stil und Umfeld*. Dunaj-Köln-Weimar, 1995, str. 315-322.

Kuret, Primož (ur.): *Benjamin in Gustav Ipavec. Zbornik prispevkov simpozija ob 100. obletnici*

- smrti Benjamina in Gustava Ipavca 13. oktobra 2008*, Šentjur, 2009.
Ljubljanski zvon, 21/1901, št. 2.
- Mihevc, Marko (ur.):** *Zgodnji slovenski samospevi/Early Slovenian Art Songs*. Ljubljana: Društvo slovenskih skladateljev, Ed. DSS št. 1777, 2005.
- MMC Ljubljana*. Spletni portal www.rtv slo.si
- Neubauer, Henrik:** *Baleti slovenskih skladateljev. Od Možička do baletnega Fausta*. Ljubljana: samozaložba, 2018.
- n. n.,** *Josip Ipavec (1873-1921), Samospevi/Lieder*. Bernarda Fink/mezzosopran, Marcos Fink/basbariton, Anthony Spiri/klavir, plošča CD, Glasbena matica Ljubljana, 2009.
- Notni in pisni arhiv NA v GZ NUK (Ljubljana)*. *Novi akordi*, I/1901 – XIII/1914.
- Pokorn, Danilo (ur.):** *Josip Ipavec. Izbrani samospevi*. Ljubljana: Društvo slovenskih skladateljev, Ed. DSS št. 1460, 1988.
- Pokorn, Danilo:** *Josip Ipavec. Vokalna lirika, Možiček*, LP plošča Ars musica Sloveniae, ZKP RTV Ljubljana, LD 1273, 1988.
- Pokorn, Danilo:** *Samospevi. Dr. Benjamin Ipavec. Dr. Josip Ipavec*. Ana Pucar Jerič/sopran, Nataša Valant/klavir, plošča CD, ZKP RTV Ljubljana, Ljubljana, 1996.
- Pokorn, Danilo:** »Skladatelji Ipavci,« XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1983.
- Schwab, Anton:** »Ipavci in jaz,« *Zbori III-IV*, 1927-1928.
- Špendal, Manica:** *Razvoj in značilnosti slovenskega romantičnega samospeva*, Maribor, 1981.
- Venier, Matej:** *Slovenske zgodbe/Sinfonični orkester RTV Slovenija: (Možiček; dirig. Lior Shambadal)*, CD/5-12, ZKP RTV Slovenija, Ljubljana, 2009.

Zusammenfassung

„ER LEBTE UND WIRKTE ZWISCHEN DEM DEUTSCHTUM UND DEM SLOWENENTUM“

Josip Ipavec (1873-1921)

Der Musiker, Komponist und Arzt Josip Ipavec (Šentjur, 21. Dez. 1873 – 8. Feb. 1921) wird hundert

Jahre nach seinem Tod anlässlich des Ipavec-Jahres (2021) in Slowenien vorgestellt. Das Studium der Medizin schloss er 1904 in Graz ab. Danach diente er als österreichischer Militärarzt in Wien und Zagreb, bis er 1907 eine Arztpraxis im heimischen Šentjur übernahm. Privat bildete er sich in Graz und Wien in Komposition aus. Er komponierte überwiegend zu deutschen Texten. Als Neuro-mantiker hinterließ er beachtenswerte Werke in mehreren Kompositionsgattungen. Am häufigsten wird sein vierstimmiges Lied für Männerchor *Imel sem ljubi dve* [Ich hatte zwei Liebchen] aufgeführt. Mit der Pantomime *Možiček/Hampelmännchen* (1900-01) schuf er überhaupt das erste slowenische Ballett. Künstlerisch am wertvollsten sind seine Lieder *Am Kreuzweg/Na križpotju*, *Ich will meine Seele tauchen/Če mogel vzdihe bi srca utopiti*, *Das Königskind/Kraljična*, *Die Wallfahrt nach Kevlaar/Romanje v Kevlaar*, *Zingara/Ciganka*; seine Oper/Operette *Princesa Vrtoglavka/Prinzessin Tollkopf* (1905-10) wurde in ihrer Gesamtheit erst am 29. November 1997 in Maribor aufgeführt, mit einem neuen Libretto von Igor Grdina. Ipavec schuf auch andere Werke kirchlicher und weltlicher Natur, Klavier- und Orgelwerke, vokale und vokal-instrumentale Formen. Unter den Autoren und Dichtern, zu deren Werken Ipavec seine Lieder komponierte, finden sich die Dichternamen H. Heine, J. W. v. Goethe, E. Geibel, L. Uhland, N. Lenau, E. Schönaich-Carolath, J. Rodenberg und andere. Josip war praktisch nur ein Jahrzehnt des kompositorischen Schaffens gegeben. Wenn der Komponist nicht erkrankt wäre und im Jahr 1914 nicht der Erste Weltkrieg begonnen hätte, der so manche Pläne durchkreuzte, hätte Ipavec gewiss noch mehr Verdienste gesammelt als er bereits hat, mit seinem besonderen Platz in der slowenischen Musikgeschichte bzw. der Geschichte der Musik im slowenischen Gebiet gerade am Beginn der Entwicklung des Kunstliedes seit der Mitte des vorvorigen Jahrhunderts (von ca. 1850 an). Josip Ipavec gehört nämlich zu den Komponisten des »weiteren slowenischen Kulturraumes« und steht manchmal auch außerhalb des nationalen Mutterlandes.

Schlagwörter: Josip Ipavec, Ipavec-Jahr, Lieder, Chöre, *Možiček/Hampelmännchen*, *Princesa Vrtoglavka/Prinzessin Tollkopf*